

Κλαίρη Μιτσοτάκη

Εισπνέοντας εικόνες

Μα κιόλας βλέπω το σαββίδειον μειδιάμα να χαράζει νιώθοντας προκαταβολικά την πρόθεσή μου· ακούω τη φωνή του να αντηχεί μέσα στον μικρόκοσμο του ουρανίσκου του, να πέφτει φθόγγος φθόγγος, σαν να 'θελε να επιβεβαιώσει τη γένεση της ειρωνείας από τη λειτουργία του λόγου και μόνο.

Ο Γιώργος Σαββίδης γυρίζει στο μυαλό μου εδώ και καιρό. Προς έκπληξή μου, όλο αυτό το τελευταίο διάστημα που τον αναθυμάμαι –και πάει σχεδόν χρόνος τώρα, μπορεί και περισσότερο–, δεν φέρνω στο νου μου τον ΓΠΣ που γνώρισα στην ώριμή μου ηλικία, αλλά τον ΓΠΣ που σημάδευε, με την επιβολή της ανωτερότητας, τα νεανικά μου χρόνια. Τον ΓΠΣ του *Ταχυδρόμου*, του Σεφέρη, του Κινηματογραφικού Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης. Εκείνον που, μέσα στις ειδικές δυσκολίες της Επταετίας και τη δική μου νεανική ιδιοτροπία, δεν έστεργα να συμπαθήσω, γιατί έμενα στις επιμέρους λέξεις και δεν έβλεπα τη συνολική εικόνα.

Την τοτινή συνολική εικόνα έμελλε να την αποκρυσταλλώσω τώρα, στα ύστερα, και να της προσφέρω και τη συμπάθεια που δεν είχα προσφέρει τότε και τη φιλία που ανέπτυξα στο πρόσωπό του όταν τον γνώρισα αργότερα. Για να εξηγηθώ περισσότερο, έπρεπε να έχω κατορθώσει να σκεφτώ και να κρίνω δραματουργικά την ιστορία μέσα στα στενά πλαίσια του βίου μας, αλλά και να έχω επίσης αφήσει τον χρόνο να αποκολλήσει και να μεταφέρει σε ένα αχρονικό σύμπαν τον άξιο, στέρεο, δουλεμένο και τιμαλφή κόσμο της πνευματικής προσπάθειας των χρόνων εκείνων, του περάσματος δηλαδή από τη δεκαετία του 60 στη δεκαετία του 70, της οποίας το ύφος, οι ψηφίδες και τα θέσμια αποσύρθηκαν από κάποια στιγμή και μετά από την κοινή θέα.

Στην τελευταία τηλεφωνική συνδιάλεξη μας με τον Γ.Π., είκοσι χρόνια πριν, ανέκυψε στη ανταλλαγή μας ο Προυστ, καθώς ήρθε στην κουβέντα ο τελευταίος στίχος της *Φαίδρας* του Ρακίνα, *la fille de Minos et de Pasiphae*, με αφορμή την ιδέα που αναφέρεται στον πρώτο τόμο της *Αναζήτησης*, όταν ο νεαρός ηλικίας αφηγητής ακούει τον μεγαλύτερο φίλο και ίνδαλμά

του Μπλοκ να το υποστηρίζει, ότι οι ωραιότεροι στίχοι είναι αυτοί που δεν σημαίνουν τίποτα. Ήταν μια συζήτηση που, μην έχοντας συνέχεια, προοριζόταν να μείνει σε εκκρεμότητα, σημαδεύοντας τον ήχο του τέλους.

Τον τελευταίο χρόνο, ωστόσο, που η φυσιολογία του Γ.Π. συχνότατα στριφογυρίζει στο νου μου, ολοένα τον ακούω να κατεβάζει σ' ένα κόσμο στενεμένο και περιδεή, μια καλλιέργεια στιβαρή και χωνεμένη, μια καλλιέργεια που με το ιστορικό της βάθος, την ευρωπαϊκή της βάση και τη ζυμωμένη σε μεγάλου βεληνεκούς εγκεφάλους ευφυΐα, κατάφερνε να ορίσει ένα *limes*, όπου αν βρισκόσουν από τη μέσα μεριά, είχες επίγνωση ότι κατάφερνες να κρατήσεις τους βάρβαρους απ' έξω. Και ξαναπλάθω εκείνη την παλαιότερη στάση –άλλο *limes* κι αυτό–, όταν διατηρούσες μια ατομική ανάληψη της ευθύνης του εαυτού σου, σε χρόνους που η υπεκφυγή από αυτή τη διάσταση της ανθρωπίνης περιπέτειας είχε αρχίσει ήδη να χαράζει.

Καθώς λοιπόν ετούτες και παρόμοιες εικόνες συνιστούν το οξυγόνο με το οποίο συνεχίζω να συντηρούμαι στη ζωή μέσα στην ακατανόητη δηλητηρίαση της ατμόσφαιρας που μας περιβάλλει, νιώθω την επιθυμία να αφιερώσω στη μνήμη εκείνου του Γ.Π., των δύσκολων χρόνων, ένα απόσπασμα, που διαισθάνομαι πως πιθανότατα να του είχε αρέσει κι εκείνου, από την Αναζήτηση· αυτήν που στάθηκε κατά κάποιον τρόπο η τελευταία μας λογοτεχνική αναφορά και που τώρα χρησιμεύει σαν κρίκος για τη σύνδεση με στιγμές και εικόνες οι οποίες μπορεί είναι παλαιές, αλλά διατηρούν μια ζωντάνια που παραμένει ασπαιρούσα, αφού έχουν να κάνουν με τη νεανική ηλικία.

(Αναγκαστικά η μετάφραση του αποσπάσματος είναι καμωμένη από μένα· αλλιώς τί είδους προσφορά θα ήταν;)

...Και εγώ μη θέλοντας να παρατήσω το βιβλίο μου, πήγαινα να συνεχίσω το διάβασμα στον κήπο, κάτω από την καστανιά, μέσα σε ένα μικρό κουβούκλιο φτιαγμένο από ψάθα και πανί· εκεί στο βάθος του κήπου και νόμιζα ότι έμενα κρυμμένος από τα πρόσωπα που μπορεί να κατέφθαναν για επίσκεψη στους γονείς μου.

Παρόμοια φάτνη δεν ήταν κι η σκέψη μου, που στο βάθος της ένιωθα να βρίσκομαι χωμένος απλά και μόνο για να κοιτάζω τί γινότανε έξω απ' αυτήν; Όταν κοιτάζα ένα εξωτερικό αντικείμενο, η συνείδηση ότι το έβλεπα έμενε στο μεσοδιάστημα ανάμεσα σε μένα και σε εκείνο, το περιέβαλλε μ' ένα λεπτό πνευματικό περιθώριο που δεν μ' άφηνε να ακουμπήσω την ύλη του απευθείας· τούτη με κάποιον τρόπο εξανειμίζονταν προτού έρθω εγώ σε επαφή μαζί της, όπως όταν φέρνουμε κοντά σε κά-

ποιο μουσκεμένο αντικείμενο ένα πυρακτωμένο σώμα, κι αυτό δεν έρχεται σε άμεση επαφή με την υγρασία, επειδή πάντα δημιουργείται μια ζώνη εξάτμισης ανάμεσά τους. Μέσα από ένα είδος φίλτρου διάστικτου από πολλές διαφορετικές ψυχικές καταστάσεις, που η συνειδήσή μου ξετύλιγε παράλληλα με το διάβασμα και οι οποίες πήγαιναν από τις πιο βαθιά κρυμμένες μέσα μου προσδοκίες μέχρι την παντελώς εξωτερική θέα του ορίζοντα που ανοιγόταν στο βάθος του κήπου μπρος στα μάτια μου, το πιο μύχιο πράγμα που υπήρχε εξαρχής μέσα μου, ο αεικίνητος μοχλός που κινούσε όλα τα υπόλοιπα, ήταν η πίστη μου στον φιλοσοφικό πλούτο, στην ομορφιά του βιβλίου που διάβαζα και ο πόθος μου να τα κάνω δικά μου, ασχέτως τί βιβλίο ήταν. Γιατί, ακόμα κι αν το είχα αγοράσει στο Κομπραί, έχοντάς το πάρει το μάτι μου στην είσοδο του παντοπωλείου Μποράνζ, σε μεγάλη απόσταση από το σπίτι για να μπορεί η Φρανσουάζ να κάνει από εκεί τα ψώνια της όπως απ' του Καμύ αλλά πιο πλήρες ως χαρτοπωλείο και βιβλιοπωλείο, να κρέμεται σε κορδόνια μέσα σ' ένα μωσαϊκό από προσούρες και έντυπα που είχαν σκεπασμένα τα δύο φύλλα της πόρτας του, πιο μυστηριακής και πιο σπαρμένης με σκέψεις κι από θύρα καθεδρικού ναού, το θέμα ήταν ότι το είχα αναγνωρίσει επειδή μου το είχε αναφέρει σαν έργο αξιόλογο ο καθηγητής ή ο συμμαθητής που εκείνη την εποχή μού φάνταζε πως κάτεχε το μυστικό της αλήθειας και της ομορφιάς όπως τις μισοένιωθα και τις μισοκαταλάβαινα κι εγώ, και που η γνώση τους ήταν ο ακαθόριστος αλλά απαρέγκλιτος στόχος της σκέψης μου.

Ύστερα από τούτη την κεντρική πεποιθήση, η οποία στο διάστημα της ανάγνωσής μου κινείτο ατερμόνως από τα μέσα προς τα έξω, προς την ανακάλυψη της αλήθειας, έρχονταν οι συγκινήσεις που μου έδινε η δράση στην οποία συμμετείχα, γιατί τα απογεύματα εκείνα ήταν πιο μεστά σε δραματικά γεγονότα παρά ολόκληρη συχνά η ζωή. Ήταν τα γεγονότα που συνέβαιναν στο βιβλίο που διάβαζα. Αληθεύει βέβαια ότι τα πρόσωπα που αφορούσαν δεν ήταν «Πραγματικά», όπως έλεγε η Φρανσουάζ· ωστόσο, όλα τα συναισθήματα που μας κάνει να νιώσουμε η χαρά ή η δυστυχία ενός πραγματικού προσώπου δεν γεννιούνται μέσα μας παρά διαμέσου μιας εικόνας αυτής της χαράς ή αυτής της δυστυχίας· η επινόηση του πρώτου μυθιστοριογράφου ήταν πως αντιλήφθηκε ότι, από τη στιγμή που η εικόνα συνιστούσε το μόνο ουσιαστικό στοιχείο στο μηχανισμό των συγκινήσεών μας, η απλοποίηση που επέφερε η κατάργηση νέτα σκέτα των πραγματικών προσώπων ήταν μια τελειοποίηση αποφασιστικής σημασίας. Ένα πραγματικό πλάσμα, όσο βαθιά κι αν το συμπαθούμε, κατά το μεγαλύτερό του μέρος το προσλαμβάνουμε με τις αισθή-

σεις μας, παραμένει δηλαδή για μας αδιαφανές, συνιστά ένα νεκρό φορτίο που η ευαισθησία μας δεν μπορεί να το σηκώσει. Όταν το χτυπήσει μια συμφορά, μόνο κατά μικρό μέρος της γενικής αντίληψης που έχουμε γι' αυτό μπορούμε να επηρεαστούμε· ακόμα περισσότερο μάλιστα, κατά μέρος μόνο της γενικής αντίληψης που έχει το ίδιο για τον εαυτό του μπορεί να επηρεαστεί το ίδιο. Το εύρημα του μυθιστοριογράφου ήταν ότι είχε την ιδέα να αντικαταστήσει αυτά τα αδιαπέραστα για την ψυχή κομμάτια με μια ίση ποσότητα άυλων κομματιών, αφομοιώσιμων δηλαδή από την ψυχή μας. Τί σημασία, λοιπόν, αν τις πράξεις, τις συγκινήσεις αυτών των νέου είδους πλασμάτων τις θεωρούμε αληθινές, αφού τις έχουμε κάνει δικές μας, αφού παράγονται μέσα μας και διαφεντεύουν, ενόσω εμείς γυρίζουμε πυρετωδώς τις σελίδες του βιβλίου, το ρυθμό της αναπνοής μας και την ένταση της ματιάς μας. Από τη στιγμή λοιπόν που ο μυθιστοριογράφος μάς έχει θέσει στην κατάσταση αυτή, στην οποία όπως σε όλες τις καθαρά εσωτερικές καταστάσεις κάθε συγκίνηση δεκαπλασιάζεται, και το βιβλίο του μας ταράζει όπως ένα όνειρο, ένα όνειρο όμως πιο καθαρό από αυτά που βλέπουμε στον ύπνο μας και που η ανάμνησή του θα διαρκέσει πολύ παραπάνω, τότε λοιπόν αφήνει να λυσομανήσουν μέσα μας επί μια ώρα όλα τα πιθανά καλά και κακά του κόσμου, τα οποία στη ζωή, για να γνωρίσουμε κάποια μόνο, θα μας χρειάζονταν χρόνια ολόκληρα, και τα πιο έντονα μάλιστα δεν θα μας αποκαλύπτονταν ποτέ, επειδή η αργοπορία με την οποία παράγονται μάς στερεί τη δυνατότητα αντίληψής τους (έτσι μεταβάλλεται στη ζωή η καρδιά μας, κι αυτό είναι το πιο μεγάλο βάσανο· αυτό όμως το γνωρίζουμε μόνο από την ανάγνωση, στη φαντασία μας: στην πραγματικότητα αλλάζει όπως ορισμένα φυσικά φαινόμενα παράγονται με αρκετά αργό ρυθμό ώστε, ακόμη κι αν είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε διαδοχικά καθένα από τα διαφορετικά στάδια, η ίδια η αίσθηση αντίθετα της αλλαγής μας διαφεύγει).

Η αφιέρωσή μου εδώ τελειώνει. Δεν θα ήθελα ωστόσο να εγκαταλείψω αυτή τη σελίδα χωρίς να προφέρω και το όνομα του Παύλου Ζάννα, του δημιουργού της ελληνικής Αναζήτησης. Άλλη μια εικόνα και η φυσιογνωμία του ΠΑΖ για να γεμίσει κανείς τους πνεύμονές του. 1972 ήταν ο χρόνος που ο Γ.Π. χαιρέτιζε τον ερχομό στον κόσμο της ελληνικής έκδοσης του Κομπραί, αθλοθετημένης –όλοι γνωρίζουμε πώς– μέσα σε μια ειρική.

Δ.Ν. Μαρωνίτης

Φιλότης

Μνήμη του Γιώργου, του Γιώργου Σαββίδη, του Γ.Π. Σαββίδη. Του πιο γενναιόδωρου και έμπρακτου φίλου, συνάδελφου και συνεργάτη στον χώρο των νεοελληνικών σπουδών, και όχι μόνον. Που έσβησε στις 11 Ιουνίου του 1995 αθόρυβα στον Λόγγο του Αιγίου, στο σπίτι αφοσιωμένων φίλων στα εξήντα έξι χρόνια του, αφήνοντας πίσω του δυσαναπλήρωτο κενό.

Μιλώντας για φίλο, ο νους μου πήγε αυτόματα στις ομηρικές αναφορές και τις τροπές της λέξης. Οι αναφορές είναι πυκνές, αν λογαριαστούν και τα παραθετικά φίλτερος και φίλτατος. Στις τροπές ανήκουν το σπανιότερο επίρρημα φίλως και το ουσιαστικό φιλότης, που απαντά έξι φορές στην *Ιλιάδα* και τρεις φορές στην *Οδύσσεια*, σημαίνοντας συνάμα αγάπη, φιλοξενία και περιποίηση. Είναι μια λέξη που θεωρείται τυπικά αφηρημένο ουσιαστικό, στην πραγματικότητα όμως είναι στο έπακρο εκφραστική και αναντικατάστατη. Την ανακάλυψα απροσδόκητα και την αισθάνθηκα εξαρχής πολύτιμη και χαρισιμένη. Την αντιχαρίζω σήμερα στη μνήμη του του Γιώργου Σαββίδη, που είχε τη φιλότητα στο αίμα του. Του ανήκει.

Αρχίζω με σκόρπιες αναμνήσεις της αλησμόνητης φιλίας του. Όπως ήταν τα μεσονύχτια συνήθως, μακράς διάρκειας, τηλεφωνήματά του στα χρόνια της μοναξιάς του στην Αμερική. Μαζί με τα αξέχαστα θυμηγικά που έστειλε και έφερε από εκεί – τα φυλάω σαν τα μάτια μου. Κι ακόμη εκείνη η τελετουργική του χειρονομία το βράδυ της μεταδικτατορικής μου εκλογής, φέρνοντας αργά τη νύχτα στο σπίτι του Φατούρου, που με φιλοξενούσε, τη χειρόγραφη ψήφο του. Αυτά, ανάμεσα και σ' άλλα, πολλά κι απρόβλεπτα, όπως η πρώιμη αναφορά του ονόματός μου στον *Ταχυδρόμο*, μαζί με του Παύλου Ζάνα και το δικό του, σημειώνοντας πως σχηματίζουμε τριάδα αδιαίρετη, γεννημένοι και οι τρεις το 1929.

Το όνομα και τα γραφτά του Γιώργου Σαββίδη τα γνώρισα νωρίς και τον ζήλευα. Πρώτα ως διευθυντή της νεωτερικής Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης στην τριετία 1953-1955 και μετά ως αρχισυντάκτη του *Ταχυδρόμου* στην καλύτερη φάση του, μεταξύ 1958 και 1960, με τη Λένα Σαββίδη στο πλάι του.

Από κοντά τον είδα το 1966, να υπερασπίζεται τις ακαταπόνητες Καβαφικές Εκδόσεις του στο σπουδαστήριο του Λίνου Πολίτη, που τον ανέ-

δειξαν άριστο διδάκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής και μετά Έκτακτο καθηγητή στις αρχές του 1967, πριν από το πραξικόπημα. Παραιτήθηκε το 1971, όταν έβαλε άσχημο χέρι η δικτατορία των συνταγματαρχών και στον πανεπιστημιακό χώρο.

Έαναβρεθήκαμε στη γενέθλια πόλη στα τέλη του 1974 (εκείνος τακτικός πια καθηγητής, εγώ υποψήφιος), οπότε έδωσε η φίλια μας, κι από κοντά η διδακτική μας συνεργασία, που, καταπώς έλεγε η Λένα, «έμεινε αξέχαστη». Σ' αυτά και στα παρεπόμενά τους θα επιμείνω, συμπληρώνοντας το δισέλιδο αυτό κείμενο με κομμένη ανάσα.

Η αρχή έγινε με τον Σεφέρη στο πέρασμα από το 1974 στο 1975. Με δική του πρωτοβουλία πραγματοποιήθηκε ο πρώτος συνεργατικός μας διάλογος, μέσα στην τάξη, προκαλώντας τις γόνιμες αντιδράσεις των φοιτητών. Επιμένοντας σε κομβικά ποιήματα: στην «Τελευταία μέρα» και την «Κίχλη» κατεξοχήν. Την επόμενη χρονιά το ίδιο βιολί, τη φορά αυτή με το Άξιον εστί του Ελύτη, έχοντας στα χέρια μας ένα ιδιόχειρο υπόμνημα του ποιητή, που μας σκανδάλιζε με τα ιδεολογικά του αυτοσχόλια.

Έπειτα, με επίμονο σπρώξιμο του Γιώργου πάλι, δέχτηκα να κάνω τα επόμενα χρόνια με ανάθεση μαθήματα για εκπροσώπους της πρώτης μεταπολεμικής ποιητικής γενιάς, πάντα σε μορφή διαλόγου με τους φοιτητές. Έτσι προέκυψε η πρώτη τρόικα με την ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη, του Τίτου Πατρίκιου και του Άρη Αλεξάνδρου, που συμμαζεύτηκε μετά στο βιβλιάριο *Ποιητική και πολιτική ηθική*. Το πράγμα δεν σταμάτησε εκεί. Ενδίδοντας στην πίεση του Γιώργου, συνεχίστηκε πρώτα με τον Μίλτο Σαχτούρη και τον Τάκη Σινόπουλο (δεξί μου χέρι ο μεταπτυχιακός φοιτητής Μιχάλης Πιερής) και μετά με τον Ρίτσο, όπου η *Τέταρτη Διάσταση* και *Τα μικρά ομηρικά* είχαν τη μερίδα του λέοντος.

Σταματώ και επιλέγω: Λίνος Πολίτης και Γιώργος Σαββίδης μου παραστάθηκαν στη νεοελληνική μου περιπέτεια, που πήγε όλα αυτά τα χρόνια χέρι με χέρι με την αρχαιοελληνική, ζευγαρώνοντας την αρχαιογνωσία με τη νεογνωσία, και αντιστρόφως. Για όσους δεν ξέρουν, οι σπουδές του πολύγλωσσου Γιώργου Σαββίδη πήραν παρόμοιο δρόμο: κλασικές και νεωτερικές μαζί, με το εύρος και το βάθος που έχουν οι σπουδές στην Αγγλία και στην Αμερική. Προσωπικά έμεινα λίγο πολύ μονόγλωσσος. Η διαφορά αυτή δεν εμπόδισε ευτυχώς να συμπέσουμε με τον Γιώργο και στη μετάφραση: ξενόγλωσση εκείνος, ημεδαπή εγώ.

Είκοσι χρόνια αρκούν για να ομολογήσω κάποια γκάφα μου, που δίκαια κάποτε τον θύμωσε. Έστω κι αργά ζητώ συγγνώμη, καταθέτοντας απερίφραστα την φιλότητά μου.

Mario Vitti

Μόνο ωραίες στιγμές

Μόνο ωραίες στιγμές μου έμειναν από τις συναντήσεις μας. Μια πρώτη φορά ήταν στο σπίτι όπου έμενα στην Αθήνα, γιατί ο Γιώργος ήξερε να βρίσκει τους ανθρώπους, τους πιο σημαντικούς αλλά και τους λιγότερο. Οπωσδήποτε ήταν πριν να τον ξαναδώ στο σπίτι του Λίνου Πολίτη, όταν αυτός με φιλοξενούσε, στη Θεσσαλονίκη, για να βρούμε τη σωστή σειρά της αλληλογραφίας του Κάλβου που είχα ανακαλύψει και ετοιμάζα τότε για το παράρτημα των *Ελληνικών*. Να ήταν το 1962; Πού αλλού τα είπαμε πριν να τον φωτογραφήσω στο σπίτι του το 1974; Το χαμόγελο εκείνο το καμαρωτό, που αποτυπώθηκε στη φωτογραφία, σε αφόπλιζε, το ήξερε και ο ίδιος, βέβαιος πως οτιδήποτε σου ζητούσε θα σε έβρισκε σύμφωνο.

Πρέπει να είχαμε συναντηθεί και άλλες πολλές φορές, αλλά η αντάμωση που μου έμεινε πιο βαθιά, επειδή είχε μεγάλη σημασία για μένα, ήταν όταν με κάλεσε να πάω στον Πόρο από την Ύδρα, όπου περνούσα τότε όλα τα καλοκαίρια. Ο τρόπος της πρόσκλησης μου είχε δημιουργήσει το προαίσθημα ότι επρόκειτο για κάτι που θα μου άρεσε. Η περιποίηση της Λένας ήταν αυτή που περίμενα, και όλα ήταν πολύ όμορφα, ψηλά εκεί στον λόφο και τη δροσιά. Η πρόταση που με περίμενε ήταν η πιο δελεαστική που θα μπορούσε να μου γίνει, να διδάξω ένα έτος στη Θεσσαλονίκη ως επισκέπτης. Με τη μεταπολίτευση, και αυτό μπορούσε να συμβεί. Ως τότε επικρατούσε στην ελληνική νοοτροπία η αόριστη εντύπωση ότι ένας μη βέρος Έλληνας, που διδάσκει σε ξένο πανεπιστήμιο, δεν μπορεί να έχει την κατάλληλη προετοιμασία (γνώσεις, αισθητήριο...), για να μπει στο πνεύμα της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας. Πέρα λοιπόν από τη δική μου συγκεκριμένη περίπτωση, επρόκειτο για ένα βήμα πολύ σημαντικό στην εξέλιξη της ελληνικής πανεπιστημιακής συμπεριφοράς. (Όποιος είχε αντιδράσει στη Σχολή, υποστήριζε ότι η στάση μου ασφαλώς θα διέφερε από τη δική του και δίχως άλλο θα προκαλούσε σύγχυση στους φοιτητές.) Δέχτηκα χωρίς δισταγμό και για τον λόγο ότι είχα κάποια ιδιαίτερη αδυναμία για ένα ελληνικό Πανεπιστήμιο, ιδίως τότε, διαφορετικό από το άλλο, το Αθήνησι.

Στο πρώτο μάθημα, στην αίθουσα 24 του παλιού κτιρίου, ήρθε και ο Γιώργος. Όταν τελείωσα το μάθημα, με πλησίασε και μου είπε: «Μμμ, ξέ-

ρεις να κάνεις μάθημα». Η πραγματικότητα είναι ότι η αίθουσα ήταν κατάνεστη, με κοινό μάλιστα όχι μόνο από φοιτητές (ήταν αρκετοί βοηθοί, ήταν και ένας στρατηγός που κρατούσε σημειώσεις – πολύτιμος, επειδή μπορούσε να με πληροφορήσει οποιαδήποτε στιγμή αν είχα πει κάτι και σε προηγούμενο μάθημα ή όχι), τα θέματα ήταν έτοιμα, αφού το υλικό ήταν ήδη όλο συγκεντρωμένο, και με τα κείμενα στο χέρι μπορούσα να κάνω τους συνδυασμούς που είχα στο νου μου.

Την άνοιξη τελείωσαν τα μαθήματα. Οι συνάδελφοι καθηγητές και βοηθοί μου προσέφεραν ένα φανταστικό γεύμα, για να γιορτάσουμε όλοι μαζί, εκεί σιμά στο ξενοδοχείο όπου έμενα στο Πανόραμα. Σωστό πανηγύρι, με φαγητά που είχε παραγγείλει ο Γιώργος με τη γνωστή του σοφία. Έπειτα περάσαμε στο ξενοδοχείο μου, όπου τους είχα καλέσει για ένα ποτήρι και ένα γλυκό. Εκεί έγινε ό,τι έγινε – μέχρι που ένας καθηγητής έπεσε στην αγκαλιά του Γιώργου και του ζητούσε παρηγοριά, δεν κατάλαβα για τί ακριβώς. Χωρίσαμε αργά τη νύχτα, αλλά δεν τελείωσε εκεί το γλέντι, αφού την επαύριο έμαθα ότι μερικοί συνάδελφοι κυλίστηκαν στο χορτάρι....

Με τον Γιώργο συναντηθήκαμε και άλλες πολλές φορές, και στη Ρώμη, μόνοι μας ή με καλή παρέα. Αλλά η τελευταία φορά ήταν πολύ δύσκολη. Ήταν φθινόπωρο, με βαρύ καιρό, βράδυ, σκοτεινή η οδός Μουρούζη, εκείνος με τη φανελίτσα του μπρος στο computer, με μια λάμπα αναμμένη από πάνω του που έκανε φρικτές σκιές. Το πρόσωπό του τραβηγμένο, το χαμόγελό του όπως πάντα, μόνο που τώρα είχα την εντύπωση ότι έκρυβε υπαινιγμούς που δεν έπρεπε να σχολιάσουμε. Δεν τον ξαναείδα.